

EKONOMIKA I FINANSE GOSPODARSTW DOMOWYCH

Czesław Bywalec

Wydawnictwo
Naukowe
PWN

Projekt okładki i stron tytułowych **Dariusz Maślanka**

Redaktor **Wojciech Adamski**

Korekta **Anna Maria Thor**

Recenzent **dr hab. Jolanta Witek**

NP 10785
Finanse
Bankowość

Wydanie publikacji dofinansowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dotacji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie na badania własne

Copyright © by Wydawnictwo Naukowe PWN SA
Warszawa 2009

ISBN 978-83-01-15916-0

Wydawnictwo Naukowe PWN SA
02-676 Warszawa, ul. Postępu 18
tel. 22 69 54 321; faks 22 69 54 031
e-mail: pwn@pwn.com.pl; www.pwn.pl

K 86/10

Spis treści

Wstęp	7
1. Gospodarstwo domowe – istota i funkcje	13
1.1. Pojęcie, funkcje i klasyfikacja gospodarstw domowych	13
1.1.1. Geneza i istota gospodarstwa domowego.	13
1.1.2. Funkcje gospodarstwa domowego.	17
1.1.3. Klasyfikacja gospodarstw domowych	20
1.2. Organizacja i funkcjonowanie gospodarstwa domowego.	23
1.3. Miejsce i rola gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej	26
2. Analiza ekonomiczno-finansowa gospodarstwa domowego	31
2.1. Istota i cel analizy ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych	31
2.2. Bilans majątkowy gospodarstwa domowego	33
2.2.1. Pojęcie i struktura bilansu majątkowego	33
2.2.2. Analiza bilansu majątkowego	41
2.3. Budżet gospodarstwa domowego.	45
2.3.1. Pojęcie i struktura budżetu	45
2.3.2. Analiza budżetu.	54
3. Źródła informacji o sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych	57
3.1. Badania budżetów gospodarstw domowych	58
3.1.1. Rys historyczny badań budżetów gospodarstw domowych.	58
3.1.2. Charakterystyka i przydatność wyników badań budżetów gospodarstw domowych	64
3.2. Rachunki narodowe	69
3.3. Badania koniunktury gospodarstw domowych	80
3.3.1. Badania Uniwersytetu Michigan i The Conference Board	82
3.3.2. Badania kondycji gospodarstw domowych IRG SGH	83
3.3.3. Badania nastrojów ekonomicznych ludności Pentor IBOiR.	85
3.3.4. Badania optymizmu konsumentów Ipsos Polska	86
3.3.5. Badania koniunktury konsumenckiej GUS i NBP	88
3.4. Inne źródła	97
3.4.1. System statystyki dochodów i warunków życia Unii Europejskiej (EU-SILC).	98
3.4.2. Zeznania o podatkach od dochodów osobistych (PIT) oraz oświadczenia majątkowe osób publicznych	100
4. Determinanty i prawidłowości zachowań ekonomicznych gospodarstw domowych.	105
4.1. Determinanty zachowań ekonomicznych gospodarstw domowych	105
4.1.1. Istota i rodzaje determinant	105
4.1.2. Determinanty biologiczne i ekologiczne	106

4.1.3. Determinanty ekonomiczne	107
4.1.4. Determinanty społeczne	115
4.1.5. Determinanty kulturowe	119
4.2. Prawidłowości kształtowania się dochodów i wydatków gospodarstw domowych – ważniejsze ujęcia.	122
4.2.1. Wydatki a użyteczność krańcowa nabywanych dóbr – prawa Gossena	123
4.2.2. Dochody a wydatki na żywność – prawo Engla	123
4.2.3. Hipoteza dochodu absolutnego Johna M. Keynesa	125
4.2.4. Hipoteza dochodu stałego Milтона Friedmana.	126
4.2.5. Hipoteza cyklu życia Franco Modiglianiego i Alberta Ando	128
4.2.6. Cykl życia a międzypokoleniowe transfery majątkowe.	130
4.2.7. Hipoteza dochodu relatywnego i nieodwracalności konsumpcji Jamesa S. Duesenberry'ego	133
4.2.8. Paradoksy zachowań ekonomicznych gospodarstw domowych	134
4.2.9. Wydatki gospodarstw domowych w świetle trójsektorowego podziału gospodarki.	136
5. Zarządzanie finansami gospodarstw domowych	139
5.1. Pojęcie, cele i sposoby zarządzania finansami gospodarstw domowych	139
5.1.1. Planowanie działalności finansowej	140
5.1.2. Organizacja, motywowanie oraz kontrolowanie działalności finansowej.	143
5.2. Zarządzanie majątkiem oraz kapitałami.	147
5.3. Zarządzanie budżetem	158
5.4. Zarządzanie oszczędnościami	163
5.5. Zarządzanie długiem	172
5.6. Zarządzanie ryzykiem	177
5.7. Problem bankructwa i upadłości gospodarstw domowych	187
Aneks. Polskie gospodarstwa domowe w świetle statystyki	191
Bibliografia	194
Indeks	197

Wstęp

Gospodarstwo domowe jest najstarszą instytucją ekonomiczną świata. Pierwsze ślady piśmiennictwa ekonomicznego, pochodzące ze starożytnej Grecji sprzed niemal 25 wieków, dotyczą właśnie zarządzania gospodarstwem domowym, czyli zasad racjonalnego gospodarowania jego zasobami majątkowymi i ludzkimi. Sama nazwa dyscypliny – ekonomia, wywodzi się zresztą od greckiej nazwy domu i gospodarstwa domowego.

Pomimo tak szacownego wieku i rodowodu oraz ważnej roli w życiu społeczeństw wszystkich epok, gospodarstwo domowe jako przedmiot badań niemal zawsze pozostawało na drugim planie, w tle rozważań ekonomistów – i jest tak nadal. Jakkolwiek większość zjawisk i procesów gospodarczych oraz społecznych zaczyna i kończy się w gospodarstwie domowym, to jednak główny nurt ekonomii koncentruje się z reguły na tym, co dzieje się poza gospodarstwem, a więc na rynku, w przedsiębiorstwie, na giełdzie czy w banku. Do gospodarstwa domowego nawiązuje się zazwyczaj dopiero wtedy, gdy pojawia się ono jako partner wymienionych instytucji. Rzadko występuje jednak pod swoją nazwą, najczęściej skrywa się za takimi terminami jak: nabywca, konsument, pracownik czy podatnik.

Szczególnie zaniedbana jest problematyka gospodarstwa domowego w takich subdyscyplinach ekonomicznych jak finanse czy rachunkowość. Zajmują się one z wielką skrupulatnością finansami przedsiębiorstwa czy państwa, natomiast „zapomniały” o ich protoplaście, czyli gospodarstwie domowym. Dlaczego? Trudno na to pytanie odpowiedzieć. Można czasem odnieść wrażenie, jakoby naukowa analiza zachowań ekonomicznych gospodarstwa domowego, utożsamianego zazwyczaj z rodziną, była czymś prywatnym, bardzo osobistym i z tego względu niepodlegającym albo wręcz niegodnym naukowej refleksji. Niemal powszechny jest pogląd, że każdy człowiek, żyjąc zgodnie z naturą i dysponując wolną wolą, sam potrafi najlepiej zarządzać swoim gospodarstwem.

Takie podejście do prowadzenia gospodarstwa domowego dałoby się usprawiedliwić jeszcze kilka wieków temu, a więc wtedy, gdy gospodarka wytwarzała niewiele dóbr i gdy były nimi z reguły przedmioty powszechnego użytku, służące zaspokojeniu podstawowych, głównie biologicznych potrzeb człowieka. W dodatku procesy produkcji i dystrybucji cechowała wówczas prostota, a rola pieniądza i kredytu była jeszcze niewielka. Obecnie jednak już tak nie jest. Niewiarygodny

rozwój techniki i technologii oraz zmiany w systemach produkcji, handlu i konsumpcji sprawiły, że człowiekowi jest coraz trudniej zachowywać się racjonalnie. Jak można podejmować rozważne decyzje, gdy wokół znajdują się niezliczone ilości wciąż modyfikowanych towarów, a ich ceny zmieniają się jak w kalejdoskopie, gdy zewsząd i nieustannie atakuje reklama, banki ńcą kredytami, a równocześnie środki finansowe są ograniczone?

Kryzys ekonomiczny, który w 2008 roku ujawnił się najpierw na amerykańskich rynkach finansowych, a później ogarnął sferę realną większości gospodarek świata, ma swe prąródło właśnie w nieracjonalnych zachowaniach wielu gospodarstw domowych. Gospodarstwa te nie rozpoznały w porę swych rzeczywistych możliwości finansowych i zaciągały kredyty, których później nie mogły spłacić. Winę ponoszą tutaj również, a może nawet przede wszystkim, instytucje sektora finansowego takie jak banki, giełdy czy towarzystwa funduszy inwestycyjnych, które bezwzględnie, wręcz cynicznie, wykorzystywały naiwność zwykłych ludzi oraz ich niedostateczną wiedzę o prawach rynków kapitałowych. Komunikowanie tych instytucji z klientami – gospodarstwami domowymi – sprowadzało się z reguły do długotrwałego wmawiania im poprzez nachalną reklamę, że staną się szczęśliwi, gdy wezmą pożyczkę mieszkaniową, zaopatrzą się w kolejną kartę kredytową, kupią samochód na raty, spędzą za pożyczone pieniądze piękne wakacje itp. Rzeczywistość jednak często zawodziła oczekiwania i wiele gospodarstw, ulegając pokusom, popadło w niewypłacalność. Komornicy zajęli nabyte za kredyty samochody, mieszkania czy domy, a przedstawiana w reklamowych spotach sielanka zamieniła się w koszmar. Skala tego zjawiska okazała się tak duża, że przerodziło się ono w ogólnoswiatowy kryzys ekonomiczny.

Aby uniknąć w przyszłości takich sytuacji, jakie wystąpiły w 2008 roku, także w Polsce, niezbędne jest stworzenie instytucji i narzędzi im zapobiegających. Szczególną rolę na tym polu odgrywać musi edukacja ekonomiczna gospodarstw domowych, czyli pomoc w prawidłowym identyfikowaniu siebie i otoczenia, rozpoznawaniu zagrożeń oraz szans – tych bliskich i tych dalszych, a także – oczywiście – wskazywanie racjonalnych sposobów zachowania się, szczególnie w sytuacjach trudnych.

Niniejsza książka ma położyć podwaliny pod wypełnienie owej luki w programach edukacji ekonomicznej naszego społeczeństwa. Zawiera ona podstawy wiedzy o istocie, miejscu i roli gospodarstwa domowego w systemie gospodarki narodowej, o determinantach i prawidłowościach jego zachowań ekonomicznych, o zasadach gospodarowania majątkiem i budżetem oraz o prowadzeniu rachunkowości domowej. Dużo uwagi poświęcono zarządzaniu finansami domowymi, ze szczególnym uwzględnieniem takich zagadnień, jak planowanie dochodów i wydatków, oszczędzanie, inwestowanie, ryzyko gospodarowania oraz zachowanie się w sytuacjach zadłużenia i niewypłacalności.

Książka skierowana jest przede wszystkim do środowisk akademickich, a więc do studentów i doktorantów, którzy obrali specjalność finansów oraz rachunkowości, a szczególnie słuchaczy wykładów z zakresu takich przedmiotów jak ekonomika gospodarstwa domowego i finanse gospodarstw domowych (zwane także finansami osobistymi, finansami prywatnymi, mikrofinansami albo finansami ro-

dziny). Będzie ona dopełniać wiedzę z zakresu finansów publicznych oraz finansów przedsiębiorstw. Może być także pomocna w nauczaniu ekonomii, bankowości, marketingu, ekonomiki handlu, ekonomiki konsumpcji czy ekonomiki rolnictwa. Winna stać się również lekturą większości nauczycieli przedmiotów ekonomicznych w szkołach średnich. Książkę tę należy też zalecić pracownikom sektora finansowego, szczególnie niektórym analitykom oraz doradcom finansowym w bankach, instytucjach ubezpieczeniowych, biurach maklerskich oraz towarzystwach funduszy inwestycyjnych.

Akademicka orientacja książki sprawia, że różni się ona zasadniczo pod względem treści i sposobu wykładu od opracowań popularyzatorskich, a więc różnych poradników, broszur czy informatorów wydawanych lub sponsorowanych przez banki, towarzystwa funduszy inwestycyjnych, firmy ubezpieczeniowe, galerie handlowe itp. Większość z tych publikacji – pomimo neutralnej retoryki – ma przede wszystkim, jak wyżej wspomniano, zadania komercyjne: pozyskiwanie gospodarstw domowych dla swych instytucji, a więc zamienianie ich w klientów.

Niemal wszystkie zagadnienia zawarte w tej książce przedstawione są z punktu widzenia gospodarstwa domowego. To dodatkowo odróżnia ją od wspomnianych wydawnictw popularyzatorsko-promocyjnych, jak również podręczników akademickich z takich dyscyplin finansowych, jak rynki kapitałowe, bankowość, ubezpieczenia, finanse samorządów terytorialnych, gdzie gospodarstwa domowe traktowane są zazwyczaj w jednym wymiarze, to znaczy jako klienci owych instytucji. Na polskim rynku wydawniczym nie ma dotąd zwartej publikacji o takiej zawartości i konstrukcji.

Książka składa się z pięciu rozdziałów.

W rozdziale pierwszym przedstawiono istotę gospodarstwa domowego, jego funkcje, klasyfikacje oraz powiązania z innymi podmiotami życia gospodarczego. Takie ujęcie ma na celu nie tylko zdefiniowanie podstawowych kategorii będących przedmiotem wykładu, ale również pokazanie miejsca i roli gospodarstwa domowego w całym systemie gospodarki narodowej.

W rozdziale drugim zaprezentowano dwa podstawowe dokumenty analizy ekonomiczno-finansowej gospodarstwa domowego oraz omówiono ich przydatność poznawczą i praktyczną. Są to: bilans majątkowy gospodarstwa domowego oraz budżet gospodarstwa domowego. Ten pierwszy jest konstrukcją teoretyczną, sporządzoną na potrzeby dydaktyki akademickiej oraz niniejszego podręcznika; takich dokumentów w rzeczywistości jeszcze nie ma, chociaż nie można wykluczyć, że wkrótce się pojawią i będą bardzo pożyteczne w zarządzaniu gospodarstwem domowym. Konstrukcja budżetu gospodarstwa domowego, czyli rachunku jego przychodów i rozchodów, odpowiada natomiast całkowicie schematowi stosowanemu przez Główny Urząd Statystyczny w corocznych badaniach budżetów gospodarstw domowych. Z analizy obu tych dokumentów można – podobnie jak w wypadku przedsiębiorstwa – wyprowadzać różnorakie oceny stanów majątkowych gospodarstw domowych i ich zachowań ekonomicznych wraz z zaleceniami praktycznych działań.

W rozdziale trzecim scharakteryzowano najważniejsze źródła informacji o sytuacji ekonomiczno-finansowej polskich gospodarstw domowych. Otóż konkretną,

empiryczną wiedzę o wielkości, wartości, strukturze oraz tendencjach zmian majątku, dochodów i wydatków gospodarstw domowych można pozyskiwać z kilku źródeł. Są nimi: prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny systematyczne, reprezentatywne badania budżetów gospodarstw domowych oraz europejskie badania warunków życia ludności (EU-SILC), a także tzw. rachunki narodowe, ujmujące gospodarstwa domowe w skali makro, w postaci sektora gospodarstw domowych – jednego z sześciu sektorów instytucjonalnych gospodarki narodowej. Dużą wartość poznawczą i praktyczną dla rozpoznania zachowań ekonomiczno-finansowych gospodarstw domowych mają badania ich koniunktury prowadzone wspólnie przez Główny Urząd Statystyczny i Narodowy Bank Polski, a także podobne badania innych instytucji. Zwrócono też uwagę na znaczną przydatność takich dokumentów finansowych jak zeznania podatkowe przedstawiające roczne zestawienia dochodów ludności (PIT) oraz różnego rodzaju oświadczenia majątkowe tzw. osób publicznych. Rozpatrując wszystkie źródła informacji łącznie, można twierdzić, że pomimo braku w gospodarstwach domowych zinstytucjonalizowanej sprawozdawczości finansowej – podobnej jak w przedsiębiorstwach – ekonomiści dysponują bogatym i wiarygodnym materiałem liczbowym dotyczącym sytuacji ekonomiczno-finansowej polskich gospodarstw domowych, ich uwarunkowań i tendencji rozwojowych. Można więc prowadzić szerokie i pogłębione badania empiryczne nad ekonomiką i finansami gospodarstw domowych.

W rozdziale czwartym skupiono się na prezentacji uwarunkowań zachowań ekonomicznych gospodarstw domowych. Wyróżniono podstawowe grupy czynników kształtujących postawy i zachowania ekonomiczne (także typowo finansowe). W tym kontekście przedstawione zostały również najważniejsze prawa i prawidłowości dotyczące sfery finansowej gospodarstw domowych, to znaczy relacje pomiędzy wielkością i strukturą wydatków a niektórymi ich determinantami, takimi jak dochody, ceny, faza cyklu życia gospodarstwa oraz niektóre czynniki socjo-psychologiczne. Rozdział ten ma przede wszystkim charakter teoretyczny, a jego celem jest pogłębienie wiedzy czytelnika o uwarunkowaniach oraz regułach decyzji ekonomicznych gospodarstw domowych.

W rozdziale piątym omówione zostały kwestie zarządzania majątkiem i budżetem gospodarstw domowych. Wskazano w nim podstawowe problemy, elementy oraz determinanty tego zarządzania. Dogłębnie potraktowano kwestie zarządzania oszczędnościami, długiem oraz ryzykiem finansowym gospodarstw domowych, a także zaprezentowano niektóre kwestie ich bankructwa i upadłości. Lektura tego rozdziału winna być przydatna w ocenie sytuacji gospodarstw domowych, szczególnie wówczas, gdy jest ona niekorzystna i gospodarstwu grozi kryzys finansowy.

Jako autor pragnę wyrazić wdzięczność i podziękować pracownikom mojej uczelni – Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, którzy przyczynili się do powstania tej książki. Za konsultacje z zakresu rachunkowości finansowej dziękuję Pani dr Danucie Krzywdzie. Panu prof. dr. hab. Stanisławowi Owiakowi jestem wdzięczny za wsparcie organizacyjne – jego wyrazem było uruchomienie w 2004 roku na kilku specjalizacjach finansowych krakowskiego Uniwersytetu Ekonomicznego (wówczas Akademii Ekonomicznej) wykładów z finansów gospodarstw domo-

wych, które powierzono właśnie mnie. Prof. dr hab. Jan Czekaj służył mi wówczas osobistym doświadczeniem i zachęcał do prowadzenia tych zajęć oraz podjęcia próby napisania książki; korzystałem między innymi z notatek do jego wcześniejszych wykładów dotyczących tej problematyki. Pożyteczne były również merytoryczne i redakcyjne uwagi Pani prof. dr hab. Bogumiły Szopy.

Ponadto serdeczne podziękowania kieruję do recenzentki wydawniczej, Pani dr hab. Jolanty Witek z Uniwersytetu Szczecińskiego, która poddała tekst wnikliwej analizie, dostrzegła w nim wiele usterek oraz zgłosiła doń cenne uwagi.

Pomoc wymienionych osób nie zwalnia mnie oczywiście od pełnej odpowiedzialności za kształt książki.